

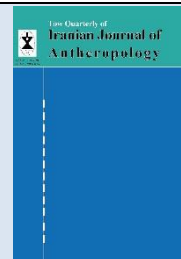

ISSN: 1375-2096

Iranian Journal of Anthropology

Volume 23, No. 42. Spring and Summer 2026: Pp. 103-123

<https://journal.asi.org.ir>

DOI: <https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2088876.1629>

Indigenous Knowledge and Cultural Bonds in Traditional Medicine: An Anthropological Study of Baloch Traditional Medicine

Abdollah Karevani¹, Amanollah Tamandehro² & Abolqasem Seddiqifar³

1-Assistant Professor of Sociology, University of Hormozgan, Bandar Abbas, Iran (Corresponding author).

Email: abdollahatfakarevani@yahoo.com

2-Assistant Professor, Department of History and Anthropology, Velayat University, Iranshahr, Iran

3-Bachelor of Arts in Anthropology, Velayat University, Iranshahr, Iran

ARTICLE INFO

Type of Article: Research

Article history:

Received 17 May 2026

Revised 20 June 2026

Accepted 4 July 2026

Keywords:

Autoethnography,
Indigenous Knowledge,
Makoran,
Medicinal Plants,
Traditional Medicine.

ABSTRACT

Traditional medicine, as part of the intangible cultural heritage of every ethnic group, reflects indigenous knowledge, worldviews, and the relationship between humans and nature in confronting the phenomena of illness and health. The present study, adopting an anthropological approach, aims to understand and document the indigenous knowledge and cultural bonds embedded in Baloch traditional medicine. This research employs a qualitative methodology with an ethnographic design. Data were collected through participant observation, semi-structured and in-depth interviews with key informants—including local healers, elders, indigenous botanists, and patients—as well as through the lived experiences of the researchers, who are themselves natives of the region. Archival and document analysis were also utilized to supplement and validate the data. The findings indicate that traditional medicine in Makoran is rich and diverse. In this region, 23 species of medicinal plants are prepared and consumed using four methods: decoction, infusion, extraction, and distillation. The indigenous diagnostic and treatment system is classified according to three criteria: temperament (hot or cold), the affected organ, and the etiological agent. Therapeutic methods are diverse, including herbal medicine, cauterization, cupping, dietary therapy, and complex combination therapies such as "Balochi physiotherapy" for the treatment of post-stroke paralysis. The results emphasize that historical marginalization and the lack of medical facilities in Makoran have not only failed to hinder the formation of a rich therapeutic culture but have also fostered a deeper connection between the people and their natural environment, leading to the discovery of the medicinal properties of native plants.

Copyright © 2026 The Authors. Published by The Anthropological Society of Iran. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Citations: Karevani1, A.; Tamandehro, A.; Seddiqifar, A. (2026). "Indigenous Knowledge and Cultural Bonds in Traditional Medicine: An Anthropological Study of Baloch Traditional Medicine". Iranian Journal of Anthropology, 23(42):103-123.

<https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2088876.1629>

Introduction

Indigenous knowledge represents a cumulative body of knowledge, practices, and beliefs that evolves through adaptive processes and is transmitted across generations, reflecting the intimate relationship between communities and their environments. Traditional medicine, as a vital component of intangible cultural heritage, embodies this relationship by manifesting human adaptation to natural resources for health and healing. The World Health Organization reports that approximately 80% of the global population relies on traditional medicine for primary healthcare needs, underscoring the enduring significance of indigenous medical knowledge systems (Raskshapal, 2011: 35). Unlike modern biomedical approaches that emphasize standardized protocols, traditional medicine integrates empirical observations with cultural beliefs, spiritual dimensions, and ecological knowledge, creating holistic healing frameworks that address physical, psychological, and social well-being.

Makoran, a Baloch resident region historically significant for spanning the Iranian-Pakistani coastline, possesses exceptional ecological and cultural diversity that has fostered a distinctive traditional medical system among the Baloch people. The region's varied climatic conditions—ranging from coastal plains to mountainous interiors—support a rich biodiversity of medicinal plants. The harsh environmental conditions and historical marginalization have paradoxically strengthened the community's reliance on indigenous healing practices. Local healers, known as *hakims*, occupy elevated social positions, serving not merely as practitioners but as repositories of collective memory, cultural brokers, and custodians of intergenerational knowledge. The contemporary relevance of Baloch traditional medicine is evidenced by the continued preference of many community members for local healers over formal medical doctors.

However, this invaluable knowledge system faces existential threats from multiple directions: its oral transmission makes it vulnerable to fragmentation and loss; the encroachment of modern healthcare facilities creates generational disconnects; commercial exploitation undermines the integrity of traditional practices; and its increasing intermixture with superstitious elements complicates the distinction between empirically validated treatments and cultural beliefs. These challenges have prompted growing scholarly interest in systematically documenting and analyzing traditional medical knowledge before it is completely lost.

Previous studies have examined specific aspects of Baloch ethnomedicine—documenting medicinal plants, cataloging treatment methods, and compiling herbal remedies. Few have employed comprehensive anthropological frameworks that integrate both botanical and cultural dimensions. Furthermore, the absence of systematic, academically rigorous documentation of Makran's traditional medicine, particularly regarding its socio-cultural contexts, conceptual underpinnings, and therapeutic methodologies, represents a significant scholarly gap. This research addresses this gap by asking: What are the characteristics of traditional medicine in contemporary Makoran? How is it defined within the cultural context of the Baloch community? What plants and treatment methods are employed, and what cultural meanings and values are embedded in these practices?

Discussion

Our ethnographic fieldwork in Makoran revealed a remarkably sophisticated and diverse traditional medical system organized around three interdependent diagnostic criteria: temperament classification, the affected organ or body system, and the disease etiology. This tripartite framework guides therapeutic decision-making, ensuring that treatments are individually calibrated rather than generically applied. The identification of 23 medicinal plant species documented in this study represents only a fraction of the region's pharmacopoeia, with species such as *Curcuma longa* (turmeric), *Glycyrrhiza glabra* (licorice), *Foeniculum vulgare* (fennel), *Tribulus terrestris* (puncture vine), and *Datura stramonium* (featuring prominently in the local *Materia Medica*). These plants are prepared through four primary methods: decoction, infusion, extraction, and distillation, each chosen based on the specific plant's properties and the intended therapeutic application.

The findings of this research, derived from an anthropological approach employing autoethnographic methodology and participatory observation in Makoran, demonstrate that traditional medicine among the Baloch people constitutes not merely a collection of therapeutic techniques, but rather a meaningful system of knowledge, belief, and praxis that has been shaped and reproduced within the cultural, climatic, and historical context of the region. From an anthropological perspective, this study reveals the profound interconnection between "embodied perceptions of illness and health" and "indigenous ecological knowledge"—such that the local community has established extensive engagement with its surrounding natural environment, acquiring a sophisticated understanding of its resources. This comprehension has given rise to both folk and indigenous knowledge systems, with the latter prescribing specific therapeutic modalities contingent on the diversity of available medicinal flora and the particular organ system affected. To illustrate, the treatment of headache is prescribed in two entirely distinct manners based upon the patient's humoral temperament (hot or cold): in the case of hot-type headaches, a poultice of coriander and camphor is applied to the temples, whereas for cold-type headaches, the root of the wild fig (*Ficus johannis*) is combined with ginger. At the level of therapeutic modalities, in addition to herbal medicine, body-centered practices such as cauterization (employed for back and leg pain) and cupping (*hijamat*), locally designated as *konte*, remain prevalent. However, perhaps the most significant finding is the documentation of "Balochi physiotherapy" for post-stroke paralysis: a combinatory therapeutic intervention in which the patient is positioned upon a bed of hot ash layered with medicinal plants (including *Calotropis procera*, thyme (*Zataria multiflora*), basil (*Ocimum basilicum*), *Withania somnifera*, among others) to induce profound diaphoresis, purportedly facilitating the reopening of obstructed blood vessels.

Conclusion

This anthropological investigation demonstrates that Makoran's traditional medicine represents a sophisticated indigenous knowledge system—a dynamic, adaptive body of understanding that reflects the Baloch people's deep engagement with their environment and cultural values. The research reveals that traditional medicine in Makoran has evolved into a comprehensive healthcare system that addresses the physical, emotional, and social dimensions of illness through culturally appropriate means. The integration of botanical knowledge, therapeutic techniques, dietary prescriptions, and spiritual dimensions illustrates how indigenous medical systems create holistic healing frameworks attuned to local conditions and cultural sensibilities.

The high degree of botanical diversity documented in this study—23 species used through multiple preparation methods—confirms Makoran's status as a significant reservoir of medicinal plant resources. Moreover, the sophisticated diagnostic criteria and treatment protocols, particularly the complex multi-component therapies such as the post-stroke paralysis treatment, indicate that Baloch traditional medicine has developed remarkable therapeutic sophistication despite, or perhaps because of, the region's historical marginalization. The knowledge systems we have documented reflect a dynamic process of knowledge production, transmission, and adaptation that has evolved over centuries through careful observation, experimentation, and intergenerational learning.

It can be asserted that the traditional medicine of the Makoran region constitutes a living and dynamic knowledge system which, notwithstanding the proliferation of modern medical facilities, continues to find application among the traditional and rural strata of the region. This knowledge system maintains an inextricable linkage with the cultural identity, language, and cosmological beliefs of the Baloch people. Accordingly, it may be argued that the social status of local *hakims* transcends that of mere healers; they are, rather, custodians of collective memory and intermediaries between intergenerational knowledge and the quotidian needs of the populace. Furthermore, the traditions and taboos associated with therapeutic practices—such as the isolation of patients afflicted with *bād* (facial nerve paralysis) in dimly lit chambers while eschewing the fumigation of Syrian rue (*Peganum harmala*), or the restriction of visitors throughout the treatment period—indicate that the healing process is not reducible to a merely biological act, but rather constitutes a domain for the reproduction of social norms, religious beliefs, and interpersonal relations, thereby underscoring the embeddedness of cultural linkages within the therapeutic process.

Acknowledgments

The authors extend their sincere gratitude to all participants who generously shared their knowledge and experiences to support this research.

Authors' Contributions

This article is drawn from the findings of an extensive ethnographic research project on Baloch traditional medicine, conducted collaboratively by the authors who are native to the Makoran region.

Conflict of Interest

The authors declare no competing interests.

دانش بومی و پیوندهای فرهنگی در طب سنتی؛ مطالعه انسان‌شناختی طب سنتی قوم بلوچ

عبداللطیف کاروانی^۱، امان‌الله تمندره‌رو^۲، ابوالقاسم صدیقی‌فر^۳

۱- استادیار جامعه‌شناسی، دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران (نویسنده مسئول) abdollatifkarevani@yahoo.com

۲- امان‌الله تمندره‌رو، استادیار گروه تاریخ و مردم‌شناسی، دانشگاه ولایت، ایرانشهر، ایران.

۳- ابوالقاسم صدیقی‌فر، کارشناس مردم‌شناسی، دانشگاه ولایت، ایرانشهر، ایران.

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخچه مقاله:

دریافت ۱۴۰۵/۲/۲۷

بازنگری ۱۴۰۵/۳/۳۰

پذیرش ۱۴۰۵/۴/۱۳

کلیدواژگان:

خودمردم‌نگاری،

دانش بومی،

طب سنتی،

گیاهان دارویی،

مکران.

طب سنتی به‌عنوان بخشی از میراث فرهنگی ناملموس هر قوم، بازتاب‌دهنده دانش بومی، جهان‌بینی و رابطه انسان با طبیعت در مواجهه با پدیده بیماری و سلامت است. پژوهش حاضر با رویکرد انسان‌شناختی و با هدف شناخت و مستندسازی دانش بومی و پیوندهای فرهنگی در طب سنتی قوم بلوچ در منطقه مکران انجام شده است. این پژوهش با روش‌شناسی کیفی و از نوع مردم‌نگاری است. داده‌ها از طریق مشاهده مشارکتی، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته و عمیق با مطلعین کلیدی شامل حکیمان محلی، سالخوردگان، گیاه‌شناسان بومی و بیماران، و نیز بهره‌گیری از تجارب زیسته پژوهشگران که خود از بوم‌زادگان منطقه هستند، گردآوری شده است. همچنین از روش اسنادی و کتابخانه‌ای برای تکمیل و اعتباریابی داده‌ها استفاده شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که طب سنتی در مکران از غنا و تنوع بالایی برخوردار است. در این منطقه ۲۳ گونه گیاه دارویی که با چهار روش جوشانده، دم‌کرده، عصاره‌گیری و عرق‌گیری آماده و مصرف می‌شوند. نظام تشخیص و درمان بومی بر اساس سه معیار مزاج (گرم و سرد)، عضو درگیر و عامل بیماری طبقه‌بندی می‌شود. روش‌های درمانی متنوع شامل گیاه‌درمانی (خوراکی، موضعی، استنشاقی)، داغ‌درمانی، حجامت، رژیم‌درمانی و درمان‌های ترکیبی پیچیده مانند «فیزیوتراپی بلوچی» برای درمان فلج ناشی از سکته است. نتایج پژوهش بر این امر تأکید دارد که محرومیت‌های تاریخی و کمبود امکانات پزشکی در مکران نه تنها مانع شکل‌گیری فرهنگ غنی درمانی نشده، بلکه موجب ارتباط عمیق‌تر مردم با محیط طبیعی و کشف خواص درمانی گیاهان بومی گردیده است.

حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. ۱۴۰۵ ©. ناشر این مقاله، انجمن انسان‌شناسی ایران است.

این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>)

ارجاع به مقاله: کاروانی، عبداللطیف؛ تمندره‌رو، امان‌الله؛ صدیقی‌فر، ابوالقاسم. (۱۴۰۵). «دانش بومی و پیوندهای فرهنگی در طب سنتی؛ مطالعه انسان‌شناختی طب سنتی

قوم بلوچ». نامه انسان‌شناسی، ۲۳ (۴۲): ۱۰۳-۱۲۳.

<https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2088876.1629>

مقدمه و طرح مساله

از زمان‌های قدیم بشر از مواد طبیعی و کاربردهای قومی زیستی آگاه بوده و برای غذا، دارو، پوشاک و سایر منابع زندگی خود به جانوران و گیاهان وابسته بودند (7: 2021, Mussarat, et al). طب سنتی به شیوه‌ها، رویکردها، دانش و باورهای بهداشتی اطلاق می‌شود که شامل داروهای گیاهی، حیوانی، معدنی، درمان‌های معنوی، تکنیک‌ها و تمرین‌های دستی است که به صورت منفرد یا ترکیبی برای درمان، تشخیص و پیشگیری از بیماری‌ها یا حفظ سلامتی به کار می‌رود (Masresha, et al, 2015). تفاوت اصلی درمان‌های قدیمی و جدید استفاده از مواد طبیعی موجود در محیط زندگی برای درمان است. این مواد معمولاً به صورت ترکیبی مورد استفاده قرار گرفته‌اند و به تدریج از نظر کیفیت و کارایی بهبود یافته‌اند. شواهد جدید برای درمان‌های سنتی به سرعت در حال رشد است (521: 2021, Raeiszadeh, et al).

طب سنتی مبتنی بر طبیعت است، زیرا نباتات، مواد معدنی و حیوانی طبیعی را به عنوان دارو مورد استفاده قرار می‌دهد. این طب یک مکتب اصیل پزشکی هستند به یک سلسله اصول و نظرات علمی و متکی به مشاهدات و تجربیات دقیق چند هزار ساله است که همواره طی سده‌ها و اعصار مورد تأیید عموم پزشکان قدیم ایران و دیگر ملل باستانی بوده و مجموعه باورهای مزبور در کلیه متون طبی قدیم مانند «کتاب قانون ابن سینا» ثبت و ضبط شده است. طب سنتی ایران یکی از قدیمی‌ترین طب‌های سنتی با بیش از ۱۰۰۰ سال قدمت است و شامل علوم نظری و کاربردی در تشخیص، پیشگیری و درمان بیماری‌ها است. در این علم، تمرکز بر تغذیه و رژیم غذایی یکی از اصول عمده پیشگیری و اولین گام در درمان‌های مبتنی بر آن است (امیدی نوبیجار و همکاران، ۱۴۰۳: ۴۵۱).

ایرانیان از دوران باستان تا امروز در کنار پزشکی مدرن برای درمان بیماری‌های خود از ضربه و درد تا عفونت‌ها و حتی تغییر سبک غذایی، مزاجی و سلامتی خود از درمانگران بومی و گیاهان دارویی استفاده چشمگیری داشته و دارند (سلیمی و نادری، ۱۴۰۰: ۱۸۳). گیاهان دارویی همواره در طول تاریخ نقش بسیار مهمی در بهداشت و سلامت انسان ایفا کرده است و امروزه نیز اهمیت و ضرورت و ارزشمندی آن بیش از پیش شناخته شده است. به همین دلیل مورد توجه مراکز تحقیقاتی و علمی قرار گرفته است. کشور ایران از لحاظ آب و هوایی، موقعیت جغرافیایی و تنوع گیاهی فراوان و زمینه رشد گیاهان دارویی، یکی از بهترین مناطق جهان به منظور تولید گیاهان دارویی محسوب می‌شود. اما به علت دشواری دسترسی به نقاط کوهستانی و کویری آن، هنوز انواع رویش‌ها و وضع انتشار گیاهان در بسیاری از نقاط مختلف آن ناشناخته مانده است. بخشی از طب سنتی ایران بر پایه استفاده از گیاهان دارویی استوار است و باتوجه به فرهنگ و دانش غنی استفاده از گیاهان دارویی در مناطق مختلف ایران و اینکه در هر منطقه روش‌های متفاوتی برای استفاده از گیاهان دارویی وجود دارد و گیاه‌شناسی سنتی روش‌های مفید و ارزشمندی را برای شناسایی گیاهان دارویی عرضه می‌دارد، لذا توجه به این علم ضروری و مهم به نظر می‌رسد (گنجعلی و خاک سفیدی، ۱۳۹۴: ۹۰).

اهمیت نقش درمانگران بومی تا به آن حد است که امروزه این افراد در میان روش‌های درمانی طب سنتی جایگاهی را به دست آورده‌اند که نمی‌توان از آن چشم‌پوشی کرد. آنان از میراث گران‌بهای برخوردارند که حافظ سلامتی، تندرستی و درمان در جوامع بومی و محلی است. گزارش سازمان بهداشت جهانی مبنی بر وابستگی ۸۰ درصد جامعه بشری به طب سنتی و روش‌های درمانی آن، مؤید این گنج ارزشمند دانش بومی بشری است (35: 2011, Raskshapal).

بر این اساس می‌توان گفت که دانش بومی، علمی است که بر تجربه بومیان تمرکز دارد و سازگار با زیست بوم خاص خود می‌باشد که با به کار بردن صحیح آن می‌توان بخشی از نیازهای انسانی را برطرف کرد (سعیدی گراغانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۹). ارتباط با محیط اجتماعی و طبیعی در آن از طریق تجربه‌های متعدد در بستر زمان شکل گرفته و عمدتاً شفاهی و نامکتوب است. این دانش مشخصه تمامی سنت‌ها و فرهنگ آن منطقه می‌باشد (368: 2002, Abbas, et al). ثبت و گردآوری این دانش غالباً بر دوش مردم‌نگاران است.

«مگران» نامی است که در طول تاریخ به منطقه بلوچستان که در امتداد ساحل بلوچستان به طول حدوداً ۱۰۰۰ کیلومتر

از راس‌الکوه در غرب جاسک در ایران تا شرق لس بیل و نزدیکی بندر کراچی در پاکستان گسترده است. در مکران شرایط جامعه و کمبود امکانات پزشکی و درمانی باعث شده که طب سنتی اهمیت زیادی داشته باشد. این امر باعث شده جایگاه اجتماعی حکیمان این دانش بالا رود، به‌طوری‌که حتی امروزه با وجود علم پزشکی روز، مردم محلی این مناطق قبل از مراجعه به پزشک نزد حکیمان خود رفته و از آنها مشاوره بگیرند.

در مکران، منطقه‌ای با تنوع اقلیمی و در عین حال کمبود امکانات پزشکی مدرن، طب سنتی همچنان جایگاه مهمی در زندگی روزمره قوم بلوچ دارد؛ با این حال، این دانش ارزشمند به دلیل شفاهی بودن، نبود مستندنگاری نظام‌مند، آمیختگی با خرافات، سوءاستفاده‌های سودجویانه، و در مقابل گسترش مراکز درمانی مدرن، در معرض دگرگونی، فراموشی و حتی نابودی تدریجی قرار گرفته است. از سوی دیگر، وجود منابع مکتوب محدود مانند «سوغات برادران» و «شفاء گیاهی» و نیز روش‌های منحصر به فردی چون فیزیوتراپی بلوچی نشان می‌دهد که این منطقه دارای ظرفیت‌های غنی و بومی در حوزه درمان است که تاکنون به‌صورت نظام‌مند و با رویکرد انسان‌شناختی مطالعه نشده است. بنابراین، مسئله اصلی پژوهش پیش رو این است که طب سنتی در مکران امروز چه ویژگی‌هایی دارد، چگونه در بستر فرهنگ بلوچ تعریف می‌شود، چه گیاهان و روش‌های درمانی در آن به کار می‌رود؟

پیشینه پژوهش

مطالعات طب سنتی ایران

جانب‌اللهی (۱۴۰۵)، پژوهشی با عنوان «بررسی چشم‌پزشکی سنتی (کحالی) در ایران» انجام داده است. براساس یافته‌های این پژوهش دانش کحالی در طب سنتی ایران را می‌توان در شیوه درمان‌های مختلف اعم از گیاهی و غیرگیاهی و جادودرمانی دسته‌بندی کرد که هر کدام انواعی از درمان را شامل می‌شود. درمان‌های گیاهی استفاده از انواع گیاهان اغلب بومی را دربرمی‌گیرد. درمان‌های غیرگیاهی این روش‌ها را دربرمی‌گیرد: درمان با منشاء انسانی، درمان با امعاء و احشاء حیوان، درمان با مواد لبنی، پیه، چربی، روغن و گوشت حیوان، انتقال‌درمانی، باوردرمانی، بخوردرمانی، پرنده‌درمانی، پرهیزدرمانی، تیغ‌درمانی، جوهردرمانی، حشره‌درمانی، خاک‌درمانی، خزنده‌درمانی، خوراک‌درمانی، خون‌درمانی، داغ‌درمانی، دعادرمانی، دود و دوده درمانی، رگ‌درمانی، رنگ‌درمانی، زالودرمانی، سفال‌درمانی، سنگ‌درمانی، شوک‌درمانی، شیشه‌درمانی، فلزدرمانی، فیزیکی‌درمانی، کانی‌درمانی، گرددرمانی. از روش‌های جادودرمانی می‌توان این موارد را برشمرد: تخم‌مرغ‌نویسی، خال‌گذاری، چشم‌چیدن، سوزاندن زاج، و دس بسون.

فلاح حسینی و همکاران (۱۴۰۴)، پژوهشی با عنوان «مروری بر گیاهان دارویی مورد استفاده در درمان بیماری‌های تنفسی در طب سنتی ایران» انجام داده‌اند. نتایج این پژوهش نشان داد که در طب سنتی ایران پیاز عنصل، پر سیاوشان، شیرین بیان، پنیرک، سپستان، مرزنجوش، افسنطین، زوفا، پولک، بوزیدان، میخک، گندواش، خولنجان، سرخارگل و آویشن به‌عنوان خلط‌آور، بهبود تنگی نفس، ضد سرفه، ضد ویروس و تعدیل‌کننده سیستم ایمنی کاربرد بیشتری داشته‌اند. بیشترین تحقیقات آزمایشگاهی و بالینی روی گیاه سرخارگل به‌عنوان تعدیل‌کننده سیستم ایمنی و سپس شیرین بیان به‌عنوان ضد ویروس انجام شده است. بیشترین فرآورده دارویی دارای مجوز فروش در بازار دارویی ایران به سرخارگل و آویشن در درمان عفونت‌های تنفسی مربوط است.

امراللهی جلال‌آبادی و همکاران (۱۴۰۱)، پژوهشی با عنوان «دانش بومی تهیه خوراکی‌های محلی از گیاهان خودرو مرتعی (مطالعه موردی: محلیان مراتع گوغر)» انجام داده‌اند. براساس یافته‌های این پژوهش ۱۵ گیاه که در طبخ خوراکی‌های سنتی و محلی به کار برده می‌شد شناسایی گردید. با استفاده از این گیاهان، مردم محلی ۲۰ غذای مختلف را تهیه می‌کردند. بنابراین با توجه به گستردگی تنوع فرهنگی و اقلیمی موجود در کشور، گنجینه عظیمی از دانش مربوط به نظام‌های غذای بومی حاصل از گیاهان خودروی مرتعی وجود دارد که ثبت، بررسی و تحلیل این نوع از نظام غذایی بومی رو

به زوال اهمیت زیادی دارد.

سلیمی و نادری (۱۴۰۰)، پژوهشی با عنوان «مطالعه انسان‌شناختی نقش طب‌سنتی در زمان فاجعه (مطالعه موردی زلزله سرپل‌ذهاب)» انجام داده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که با وجود امکانات پزشکی مدرن، بهره‌گیری از طب سنتی و روش‌های بهره‌گرفته از آن برای نجات افراد آسیب‌دیده از همان روزهای اول و در گذار از ماه‌های سخت بعد از زلزله و زمان بازسازی‌های فیزیکی به‌ویژه در رابطه با پیشگیری و جلوگیری بیماری جسمی و روانی نقش مهمی در سلامت روانی و جسمی متاثر از آسیب‌های زلزله در میان مردم سرپل‌ذهاب را ایفا نموده است.

مطالعات طب سنتی بلوچستان

براهویی و همکاران (۱۴۰۲)، پژوهشی با عنوان «مطالعه اتنوبوتانی و کاربرد سنتی برخی گیاهان دارویی شهرستان ایرانشهر» انجام داده‌اند. در این پژوهش گونه‌های گیاهی از مناطق مختلف بر اساس معرفی روستائیان بومی به‌ویژه افراد با تجربه، مسن و مطلع جمع‌آوری شد. بیشترین گونه متعلق به خانواده نعنائیان بود. تعدادی از گیاهان دارویی از قبیل مور تلخ، خارخاسک، خرفه، کلیر و سداب توسط افراد زیادی مورد شناسایی و به خواص درمانی آنها اشاره شد. بیشتر گیاهان شناسایی‌شده در طب سنتی منطقه برای درمان مشکلات گوارشی، کلیه و تسکین‌دهنده مورد استفاده قرار می‌گرفت. بیشترین کاربرد اندام‌های مصرفی گیاهان برگ، ساقه و بذر بود.

دیده‌ور و همکاران (۱۴۰۰)، پژوهشی با عنوان «مطالعه دانش بومی و مصارف سنتی برخی از گیاهان دارویی در منطقه بلوچستان ایران» انجام داده‌اند. در این مطالعه ۲۰ گونه گیاهی متعلق به ۱۸ خانواده بررسی شد. بیشترین کاربرد دارویی گونه‌های مورد بررسی در این منطقه در درمان بیماری‌های گوارشی (۸ گونه، ۲۹/۶ درصد)، مسکن و درمان کوفتگی (۶ گونه، ۲۲/۲ درصد) و کاهش قند خون و چربی خون (۵ گونه، ۱۸/۵ درصد) و کمترین آن بیماری‌های چشم (۱ گونه، ۳/۷ درصد) بود. بررسی نوع مصرف گیاهان بیانگر این نکته بود که بیشترین نوع مصرف به‌صورت جوشانده و ضماد است.

گنجعلی و خاک‌سفیدی (۱۳۹۴)، پژوهشی با عنوان «شناسایی برخی گونه‌های گیاهان دارویی شهرستان زابل (استان سیستان و بلوچستان) و کاربرد آن‌ها در طب سنتی» انجام داده‌اند. در این تحقیق ۲۵ گونه از گیاهان دارویی شناسایی که در ۱۹ خانواده قرار گرفت. تعدادی از گیاهان دارویی از قبیل هندوانه ابوجهل، رازیانه، اوکالپتوس، زنیان و خرفه توسط افراد زیادی شناخته شده و به خواص درمانی آنها اشاره شد. بیشتر گیاهان شناسایی‌شده در طب سنتی منطقه به‌عنوان مدر، مقوی معده و التیام‌دهنده زخم‌ها استفاده می‌شد.

ناصری‌نیا، ناظریان و ناصری‌نیا (۱۳۹۲)، پژوهشی با عنوان «بررسی انواع درمان‌های سنتی رایج در بلوچستان و سیستان» انجام داده‌اند. در حوزه تحقیق بیش از ۲۰ روش درمانی کاملاً متمایز مورد بررسی قرار گرفت. برخی از این روش‌ها جزو درمان‌های خانگی طبقه‌بندی می‌شوند و برخی دیگر توسط گروهی از درمان‌گران با یک درمان‌گر خاص قابل ارائه هستند. برای هر روش درمانی اطلاعات دست‌اولی در زمینه نوع درمان، ابزار مورد استفاده در هر روش، نحوه درمان، مراسم آئینی هر روش و داروی مورد استفاده در هر درمان ثبت و ضبط شده است.

به جز مقالات معرفی‌شده در بالا می‌توان به معرفی چند کتاب مرتبط نیز اشاره کرد. برای نمونه، کتاب «شفاء گیاهی: بهداشت و پیشگیری، معالجه و درمان با گیاهان دارویی» نوشته ابوسعید عبدالناصر گمشادزهی (۱۳۹۶). اطلاعات این کتاب بر اساس بازبینی و تصحیح کتاب‌های طب سنتی مناطق مختلف بلوچستان جمع‌آوری شده و شامل روش‌های درمانی بومی بلوچستان است.

کتاب «تهلگانی همپان»، نوشته دادالرحمن سلیمی (۲۰۰۶) نیز قابل اشاره است. این کتاب به زبان بلوچی در پاکستان به چاپ رسیده و شامل بسیاری از علوم طب سنتی بلوچستان ایران و بلوچستان پاکستان می‌شود. اطلاعات این کتاب از طریق مصاحبه و تجارب حکیمان حاذق به‌دست آمده است.

در نقد و بررسی و جمع‌بندی پیشینه پژوهش می‌توان گفت که در سالیان اخیر نسبت به این موضوع توجه مطلوبی شده

و پژوهش‌های متعددی انجام شده است. اما نکته مهم در این ارتباط، تنوع زیاد روش‌های طب سنتی با توجه به جوامع و پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های بسیار بالای دانش بومی و استفاده از طبیعت و ارتباط مطلوب با طبیعت جهت بهره‌گیری از آنها برای طب سنتی است. بر این اساس و با توجه به ظرفیت‌ها و تنوع روش‌های مختلف طب سنتی در منطقه مکران و در بین بلوچ‌ها، این پژوهش حائز اهمیت است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش در زمره تحقیقات کیفی قرار می‌گیرد و از نوع مردم‌نگاری است. جهت گردآوری و غنای داده‌های مردم‌نگارانه آن هم از تکنیک‌های مختلفی استفاده شده است. بخش زیادی از این داده‌ها به وسیله خودمردم‌نگاری جمع‌آوری شده‌اند. همچنین این تحقیق میدانی با بهره‌گیری از مصاحبه‌های بدون ساختار و نیمه‌ساختار یافته صورت گرفته است. در این پژوهش همچنین از روش مطالعه کتابخانه‌ای استفاده شده است. خودمردم‌نگاری^۱ نوعی تحقیق کیفی است که در آن نویسندگان با استفاده از بازتاب و نوشتن خود، تجربه و حکایت‌های شخصی را کاوش می‌کند و این داستان زندگی‌نامه را به مفاهیم و بستر فرهنگی، سیاسی و اجتماعی گسترده‌تری متصل می‌کند (Ellis, 2004). طبق نظر ماریچال^۲ «خود مردم‌نگاری نوعی روش یا روش تحقیق است که شامل مشاهده از خود و بازتاب انعکاس در زمینه کار و نوشتار میدانی مردم‌نگاری است» (Maréchal, 2010 : 43).

پس روش خودمردم‌نگاری، توصیف و تحلیل نظام‌دار از تجارب شخصی در بافت فرهنگی و مردمی است؛ به‌طوری‌که پژوهشگر خود را درون یک بافت فرهنگی- اجتماعی قرار داده و از تجارب خود در کنار تجارب دیگر افراد سخن می‌گوید (نقوی و محمدی، ۱۳۹۴).

قابل ذکر است که با توجه به اینکه محققان در این بستر زیسته‌اند و در بسترهای مختلف این منطقه (ایران‌شهر، نیک‌شهر، جاسک، زراباد و...) تحصیلات خود را طی کرده‌اند و در این بستر به تدریس مشغول بوده‌اند، بر همین اساس آشنایی نسبتاً قابل قبولی از وضعیت بلوچستان و منطقه مکران و فرایندها و نیروهای موجود در این جامعه دارند.

بر این اساس داده‌های این پژوهش از طریق روش‌ها و تکنیک‌های زیر گردآوری شده است:

الف) مشاهده مشارکتی و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته و عمیق: پژوهشگران با حضور در جلسات درمانی، منازل حکیمان محلی و طبیبان بومی و فضاهای عمومی که بحث درباره بیماری و درمان در آنها جریان داشت، به مشاهده رفتارها، تعاملات و آیین‌های درمانی پرداخته‌اند. همچنین مصاحبه‌ها با ۲۰ نفر از مطلعین کلیدی شامل حکیمان محلی و گیاه‌شناسان بومی انجام شده است. انتخاب مشارکت‌کنندگان با توجه به شناخت قبلی محققان از حکیمان محلی و با استفاده از روش گلوله برفی صورت گرفت. محورهای اصلی مصاحبه عبارت بودند از: فرایند تشخیص بیماری، معیارهای تجویز درمان، فهرست گیاهان دارویی و روش تهیه آنها، و بایدها و نبایدهای درمانی.

ج) تجارب زیسته پژوهشگران (به‌عنوان منبع مکمل): پژوهشگران این مقاله از کودکی در منطقه مکران زیسته‌اند، با بسیاری از درمانگران محلی نسبت فامیلی یا همسایگی دارند و خود تجارب مستقیمی از دریافت درمان‌های سنتی داشته‌اند. این تجارب به‌عنوان یک «دانش پیشینی» زمینه‌ساز تدوین پرسش‌های مناسب، تفسیر دقیق‌تر پاسخ‌ها و اعتباریابی یافته‌ها قرار گرفته است.

ج) روش اسنادی و کتابخانه‌ای: برای تکمیل و اعتباریابی داده‌های میدانی، از منابع مکتوب موجود شامل «شفاء گیاهی» (گمشادزهی، ۱۳۹۶)، «ارمغان طب سنتی سوغات برادران» (ملازهی، ۱۴۰۰)، «تهلگانی همپان» (سلیمی، ۲۰۰۶) و مقالات علمی مرتبط استفاده شد. بر این اساس در بسیاری از بخش‌ها که نوعی اتفاق نظر وجود نداشت یا اینکه اطلاعات دقیقی از

1. Autoethnography

2. Maréchal

مصاحبه‌ها به‌دست نیامده بود و هر جا که نیاز به اطلاعات تکمیلی وجود داشت به این منابع مراجعه شده است. بنابراین با ۲۰ نفر از افرادی که در زمینه طب سنتی معروف و شناخته‌شده بودند، مورد شناسایی قرار گرفتند و با آنها مصاحبه عمیق تدارک دیده شد و تجارب و دیدگاه‌های‌شان درباره چگونگی استفاده از طب سنتی و اینکه برای هر نوع درمان چگونه اقدام می‌کنند، مورد واکاوی قرار گرفت. اطلاعات مشارکت‌کنندگان در جدول زیر اشاره شده است:

جدول ۱: مشخصات مشارکت‌کنندگان

Table 1: Participants specifications

ردیف	مشارکت‌کننده	سن	جنسیت	تحصیلات	سابقه طبابت (سال)	تخصص اصلی (نوع طبابت)
۱	مشارکت‌کننده ۱	۶۰	زن	بی‌سواد	۴۰	انواع گیاهان دارویی
۲	مشارکت‌کننده ۲	۵۴	مرد	ابتدایی و حوزوی	بیش از ۳۰ سال	حجامت و گیاهان دارویی
۳	مشارکت‌کننده ۳	۵۷	مرد	دیپلم	۳۵	طبیب سنتی (حکیم محلی)
۴	مشارکت‌کننده ۴	۷۵	زن	بی‌سواد	۶۰	تهیه گیاهان دارویی
۵	مشارکت‌کننده ۵	۴۰	مرد	دیپلم و حوزوی	۱۰	حجامت
۶	مشارکت‌کننده ۶	۷۶	مرد	بی‌سواد	بیش از ۵۰ سال	داغ کردن
۷	مشارکت‌کننده ۷	۶۰	مرد	حوزوی	بیش از ۲۵ سال	فلج عصب صورت (باد)
۸	مشارکت‌کننده ۸	۶۵	زن	بی‌سواد	۳۰	گیاهان دارویی
۹	مشارکت‌کننده ۹	۶۰	زن	بی‌سواد	۳۰	انواع گازگرفتگی
۱۰	مشارکت‌کننده ۱۰	۶۵	زن	بی‌سواد	۴۵	بیماری‌های مرتبط با چشم
۱۱	مشارکت‌کننده ۱۱	۶۳	مرد	ابتدایی	بیش از ۳۰ سال	سر درد
۱۲	مشارکت‌کننده ۱۲	۶۰	زن	بی‌سواد	۳۵	تهیه انواع گیاهان دارویی
۱۳	مشارکت‌کننده ۱۳	۵۴	زن	بی‌سواد	۳۵	طبیب سنتی (حکیم محلی)
۱۴	مشارکت‌کننده ۱۴	۴۳	مرد	دیپلم و حوزوی	۱۰	گوش
۱۵	مشارکت‌کننده ۱۵	۶۰	مرد	دیپلم	بیش از ۳۰ سال	طبیب سنتی (حکیم محلی)
۱۶	مشارکت‌کننده ۱۶	۵۴	زن	بی‌سواد	۲۵	سر درد
۱۷	مشارکت‌کننده ۱۷	۶۳	مرد	ابتدایی	بیش از ۳۰ سال	طبیب سنتی و داغ کردن
۱۸	مشارکت‌کننده ۱۸	۶۲	زن	بی‌سواد	۳۰	گیاهان دارویی و درد معده
۱۹	مشارکت‌کننده ۱۹	۵۵	مرد	بیسواد	۳۵	طبیب سنتی (حکیم محلی)
۲۰	مشارکت‌کننده ۲۰	۶۵	زن	بیسواد	بیش از ۳۰ سال	انواع گاز گرفتگی

یافته‌های پژوهش

دانش استفاده از گیاهان در بین خانواده‌های سنتی وجود دارد و به‌عنوان «داروی خانگی» در بیماری‌های معمولی مورد استفاده قرار می‌گیرد، اما زمانی که فرد دچار بیماری صعب‌العلاج می‌شود معمولاً به درمان‌گران گیاهی مراجعه می‌کند؛ چرا که دانش گیاهی این افراد بیشتر به نوعی تخصصی بوده و از مخلوط گیاهان برای درمان استفاده می‌کند. مکران به دلیل نوع ناهمواری‌های زمین‌شناختی، محل رویش انواع گیاهان، به‌ویژه گیاهانی با خاصیت درمانی است. در اینجا برخی از آنان به اختصار معرفی می‌شوند.

جدول ۲: معرفی اصلی‌ترین گیاهان با خاصیت دارویی

Table 2: Primary Medicinal Plants and Their Therapeutic Properties

ردیف	فارسی	بلوچی	عربی	خاصیت درمانی	طبع گیاه
۱	زردچوبه	هلکدار	عرق‌السفر	ضد التهاب، تقویت معده، بهبود زخم	گرم
۲	شیرین بیان	مدح	رب‌السوس	درمان سرفه و بیماری‌های تنفسی، تقویت معده	گرم
۳	رازیانه	زروش	سونف	درمان بی‌خوابی (ترکیب با شاه‌دانه در شیر) و تقویت معده	گرم

۴	خار شتر	شز	حاجوغراقول	درمان هموروئید (بواسیر) و التیام زخم	گرم
۵	نی قلم	کاش	کاش	مدر (ادرار آور)، درمان سنگ کلیه	سرد
۶	بادآورد	سگ دنتان	شوکه‌البیضاء	درمان نفخ و دل‌پیچه، بهبود گازهای معده	گرم
۷	زاج	پتکی	زاج ابیض	خشک‌کننده زخم، درمان عفونت و ترشحات	سرد
۸	مازو	مازگ	عفض	درمان دانه زیر چشم (سالک یا زگیل)، قابض و ضد خونریزی	سرد
۹	سیماب	پار	زیبق	درمان بیماری‌های پوستی	سرد
۱۰	قارچ	اگالینچ (کعتوبو)	کماه	تقویت قوای جنسی	معتدل (با گرایش به سرد)
۱۱	تخم اسفند قرمز	سهرین اسپنتان	حب‌الرشاد	دفع سموم، درمان سردرد گرم (دود کردن اسفند)	گرم
۱۲	نازبو	ریگان	ریحان	درمان سردرد گرم (ترکیب با کافور)، تسکین دهنده	گرم
۱۳	تمر هندی	چیچک	حبارا	درمان گزش‌مار (تخم‌تمر هندی روی زخم)، ملین و خنک‌کننده	سرد
۱۴	هندوانه ابوجهل	گونج	حنظل	مسکن قوی، درمان بی‌بوست شدید و کرم روده	گرم
۱۵	گشنیز	آچار	کزبره	درمان سردرد گرم (آب برگ در چشم/مالیدن بر شقیقه)	سرد
۱۶	سیر	سیرک	ثوم	درمان گزش‌مار و عقرب (ترکیب با سرکه)، ضد عفونی‌کننده	گرم
۱۷	جغرابه	شوز	طحلب	درمان سرفه و التهاب ریه	سرد
۱۸	بید انجیر	مرفد	خروع	درمان سردرد سرد	گرم
۱۹	شاه تره	شاترگ	شاهترج	تصفیه خون، درمان جوش و خارش پوست	گرم
۲۰	تاتوره	دهتوره	جوزمائل	درمان فلج عصب صورت (باد) به صورت مالشی و با احتیاط شدید	گرم
۲۱	زنیان	ازبوتک	*****	ضد نفخ، هضم‌کننده غذا، تقویت معده	گرم
۲۲	ایشورک	ایشرک	حشیشه السعال	درمان سرفه، خونریزی بینی	گرم
۲۳	جوز هندی	جوز	جوز هندی	تقویت حافظه و مغز، درمان بی‌خوابی (در ترکیبات دارویی)	گرم و سرد

روش درمانی طب سنتی جنوب مکران

نظام تشخیص و درمان بومی بر اساس سه معیار مزاج (گرم و سرد)، عضو درگیر و عامل بیماری طبقه‌بندی می‌شود. روش‌های درمانی متنوع شامل گیاه‌درمانی (خوراکی، موضعی، استنشاقی)، داغ‌درمانی، حجامت، رژیم‌درمانی و درمان‌های ترکیبی پیچیده مانند «فیزیوتراپی بلوچی» است. در این بخش به صورت مفصل این نتایج مورد بررسی قرار می‌گیرند. همچنین از روایت‌های مشارکت‌کنندگان در بخش‌های مختلف همراه با ذکر اسم مستعار مشارکت‌کننده استفاده شده است.

درمان سردرد

روش‌های مختلفی برای درمان بیماری‌های مرتبط با سرد وجود دارد که معمولاً به دو بخش درمان سردرد از نوع گرم و سردرد از نوع سرد تقسیم می‌شود.

سردرد (گرم)

علائم: تلخی دهان، خشکی بینی، تشنگی، بی‌خوابی

روش درمان:

در منابع مکتوب در این باره مفصل نوشته شده است. برای نمونه، مقداری گشنیز و مقداری شکر را با هم نرم ساییده و ترکیب را به اندازه یک قاشق چای‌خوری با یک لیوان شربت گلاب صبح و عصر به بیمار بدهند (سلیمی، ۱۴۰۰: ۱۷). اگر

سردرد ناشی از گرمی است سر را با آب سرد بشوید تخم گشنیز را نرم کوبیده و با کافور ترکیب کرده و بر شقیقه بمالند (ملازهی، ۱۴۰۰: ۳۵). در جایی که بیمار است اسفند دود می‌کنند (جانب‌الهی، ۱۴۰۰: ۱۳۱).

اما پاسخگویان میدانی نیز در این زمینه اطلاعات داشتند. برای نمونه، یکی از مشارکت‌کنندگان معتقد هست که روش درمان سردرد از نوع گرم به این صورت است که: «برای سردرد لازم هست که حنا یا تخم خشخاش را در آب حل کرده بر پیشانی و بر هر دو شقیقه بمالند» (مشارکت‌کننده ۱۱).

سردرد (سرد)

علائم: گرانی سر، کندی حواس، پریشانی، افزایش خواب، سردی بدن

روش درمان:

اگر سردرد ناشی از سردی است در جای گرم بخوابد و یک قاشق غذاخوری ریشه بیدانجیر و نصف قاشق مرباخوری زنجبیل را در آب حل کرده بر پیشانی بمالند (ملازهی، ۱۴۰۰: ۳۶). دارچین را نرم کوبیده و روی پیشانی و شقیقه بمالند (گمشادزهی، ۱۳۹۶: ۷۴). شب سر را با شیر گرم بشوید و با پارچه خشک ببندد و شیر تازه بنوشد (همان: ۷۵).

فلج عصب صورت (باد^۱)

یکی از بیماری‌های شایع که در گذشته و به زبان محلی به آن باد می‌گفتند، در این منطقه وجود داشته است. بسیاری معتقدند که این نوع بیماری همان سکتة ناقص است. برای درمان این بیماری به این صورت اقدام می‌کردند که بیمار در اتاقی استراحت کند که در آنجا هوا معتدل و روشنائی زیادی نداشته باشد؛ بیمار را گرم نگه دارند اما دود اسفند ندهند، تا ۳ الی ۷ روز بیمار را غذا ندهند. فقط آب عسل (مقداری عسل را با آب به‌صورتی که غلیظ نباشد ترکیب می‌کنند) و آب گوشت کبوتر دهند و یا اینکه شیر تازه گوسفندی با آن بدهند. همچنین مقداری پوست پنبه‌دانه را ساییده با عسل مخلوط کنند و تا هنگام شب بیمار میل کند.

زقوم، قرچک، تاتوره (شیره این گیاه) و آویشن از هر کدام به مقدار لازم ساییده و در پارچه‌ای آنها را فشار بدهند تا آب همه گیاهان به‌دست بیاید. مقداری روغن کنجد نیز اضافه کرده و این ترکیب را بجوشانند تا سیاه گردد. این درمان را روزانه ۲ بار به قسمت فلج‌شده بمالند و بالای آن پنبه گرم‌کرده ببندد (ملازهی، ۱۴۰۰: ۴۹). معمولاً در طول درمان این بیماری، افراد معدودی از بیمار مراقبت می‌کنند و فقط همان افراد در کنار بیمار می‌مانند و بقیه اصلاً او را در طول مدت درمان نمی‌بینند. درباره این نوع درمان یکی از مشارکت‌کنندگان به این صورت توضیح می‌دهد:

معمولاً افرادی که سن آنها بالا باشد و پیر باشند با این بیماری روبرو می‌شوند. موارد نادری هم هست که کودک و افراد جوان هم به این بیماری مواجه شوند. وقتی که کسی به این بیماری مبتلا شود به این صورت اقدام می‌شود که آن فرد را داخل یک اتاق که هوای داخل آن گرم باشد، نگه می‌دارند و برای آن فقط غذای شیر گوسفند (شیر گاو را اصلاً توصیه نمی‌کنند و اعتقاد دارند که بیماری را تشدید می‌کند) و نان که اصلاً نمک نداشته باشد، پیشنهاد می‌کنند و مدت آن بستگی به بیمار از دو هفته تا چهل روز است و در این مدت هم فقط حداکثر دو نفر از بیمار مراقبت می‌کنند (مشارکت‌کننده ۷).

فلج شدن جسم به دلیل سکتة با به‌کارگیری چل کنعق^۲ یا حسام^۳

بعضی از افراد و معمولاً افرادی که سن بالایی داشته و سالخورده باشند با نوعی سکتة مواجه می‌شوند که یک قسمت کامل از بدن فلج می‌شود و کاملاً از کار می‌افتد و نمی‌تواند آنها را حرکت بدهد. این نوع بیماری نیز بخشی از همان بیماری باد است و برای درمان از روشی که می‌توان آنرا فیزیوتراپی بلوچی یا آنچه که در زبان محلی به آن «چل کنعق» یا «حسام» می‌گویند استفاده می‌شود. برای درمان این نوع بیماری به این صورت اقدام می‌کنند:

1 . bad

2 . Chol kenagh

3 . Hessam

زمین را یک متر حفر کرده و داخل آن چند عدد تنه درختانی که ذغال خوبی دارند می‌گذارند و آنرا شعله‌ور می‌کنند. زمانی که خاکستر بالای ذغال نشست، به اندازه یک بند انگشت روی آن خاک می‌ریزند و از گیاهان دارویی مانند برگ گیاه استبرق، آویشن، ریحان، ایشورک (ایشورک)، میخک، برگ درختان لیمو، انبه، زیتون، جم (جمبو) و انواع گیاهان را روی خاک می‌گذارند و بر روی آن یک حصیر و یک عدد پتو می‌گذارند. بیمار بر روی آن قرار داده شده و هر ده دقیقه بدن بیمار را جابه‌جا می‌کنند تا نسوزد. این کار را چندین مرتبه انجام می‌دهند. این کار باعث می‌شود بدن بیمار زیاد عرق کرده و رگ‌های بسته‌شده خون باز شوند (مشارکت‌کننده ۳)

بی‌خوابی

برای بی‌خوابی به چند روش اقدام می‌شود که در منابع به این صورت ذکر شده است:

چند عدد مغز بادام به نصف قاشق مرباخوری تخم خشخاش اضافه کرده و بجوشانند. سپس با نبات شیرین نموده میل گردد (سلیمی، ۲۰۰۶: ۳۸). یک قاشق مرباخوی تخم خشخاش و یک قاشق مرباخوی تخم شاهدانه را با آب یا شیر جوشانده و برکف دست و پا بمالند (گمشادزهی، ۱۳۹۶: ۸۵). گیاه رازیانه و شاه‌دانه را به مقدار مساوی ساییده و در شیر گوسفند حل نمایند و بر پاشنه هر دو پا بمالند (ملازهی، ۱۴۰۰: ۵۷).

تقویت حافظه

برای تقویت حافظه نیز روش‌های مختلفی پیشنهاد شده است و از گیاهان دارویی متعددی استفاده می‌شود. مقداری هل سبز را بکوبد و با شیر گاو مخلوط کند و روزانه آن را مصرف کند (ملازهی، ۱۴۰۰: ۵۸). کنجد سیاه و آویشن را به یک اندازه مخلوط نموده و نرم ساییده شوند. سپس هم‌اندازه وزن آن‌ها عسل مخلوط کنند و در ظرف چینی یا شیشه نگهداری گردند. طریقه مصرف هر صبح نصف قاشق مرباخوری میل کند. یک لیوان شیر گاو و مقداری دارچین را مخلوط کند و هر صبح میل کند. دارچین، هلیله کابلی و نبات سفید را به یک اندازه نرم ساییده و هر صبح و هر شب نصف قاشق مرباخوری با آب حل کرده و میل کند (ملازهی، ۱۴۰۰: ۵۹).

درمان نارسایی‌های مرتبط با چشم

تقویت چشم

آب انار شیرین را گرفته و در ظرف شیشه‌ای زیر نور آفتاب بگذارد تا وقتی که غلیظ گردد و در هنگام خواب با میل در چشم بکشد (سلیمی، ۲۰۰۶: ۴۲).

ورم چشم

یک قاشق کره را با گلاب مخلوط کرده و داخل یک پارچه گذاشته و آن را روی قسمت ورم‌کرده چشم بگذارد (ملازهی، ۱۴۰۰: ۶۸).

بذر دانیچک که علف خودرویی است با خمیر و شیر مخلوط کرده و روی چشم می‌بندند. این ترکیب درد و ورم چشم را درمان می‌کند (جانب‌الهی، ۱۴۰۰: ۱۳۱).

خارش چشم

گل سرخ، هل و مقداری فلفل سیاه را با هم نرم ساییده و با میل در چشم بکشد (جانب‌الهی، ۱۴۰۰: ۱۳۱).

دانه زیر چشم

مازو را نرم ساییده با میل به موضع بمالد (جانب‌الهی، ۱۴۰۰: ۱۳۱).

درد چشم

یکی از مشارکت‌کنندگان معتقد هست که برای درمان درد چشم نیاز به این اقدام هست و این روش پیشنهاد می‌شود: «آب برگ گشنیز را گرفته و هر شب با قطره‌چکان ۲ قطره در چشم بچکاند» (مشارکت‌کننده ۱۰). مشارکت‌کننده دیگری به

روشی دیگر برای درد درمان اشاره و این روش را پیشنهاد می‌کند: «برگ انار را کوفته سپس گرم کرده در پشت چشم ببندد» (مشارکت‌کننده ۱).

در منابع هم روش‌های دیگری آمده است. برای نمونه، آب پیاز و عسل را به مقدار مساوی با یکدیگر ترکیب کرده و مواقع درد ۱ تا ۳ قطره در داخل چشم بریزد (جانب‌الهی، ۱۴۰۰: ۱۳۱).

بیمارهای مرتبط با بینی

خون‌ریزی بینی

برگ سبز گشنیز را کوفته و بر پیشانی بگذارد. نیز می‌تواند مقداری کافور را در آب گشنیز حل کرده و استنشاق کند؛ خون فوراً بند می‌آید. برگ ایشورک را نرم ساییده مقداری بر پیشانی و مقداری بر روی بینی بمالد. سرمه با روغن گاو مخلوط نموده و در سوراخ بینی بمالد (ملازهی، ۱۴۰۰: ۷۷).

گوشت زائد در بینی

اسپند سیاه و پودر سنگ مرداب را با هم مخلوط کرده و سپس نرم بکوبند و هنگام صبح و شب استنشاق کنند (سلیمی، ۲۰۰۶: ۶۴).

دانه‌های داخل بینی

کره گاو را روزی سه الی چهار بار بر دانه‌ها بمالد (سلیمی، ۲۰۰۶: ۶۴).

بیمارهای مرتبط با گوش

درد گوش

یکی از مشارکت‌کنندگان برای درمان درد گوش این روش پیشنهاد را می‌کند: «آب برگ کدو، گلاب و روغن زرد را مخلوط کرده و هر شب دو الی سه قطره داخل گوش بریزد» (مشارکت‌کننده ۱۴).

کنجد، سیر، فلفل سیاه، روغن زیتون را با هم ترکیب کرده و آن را بجوشانید تا اندازه‌ای که کف سفید رنگ آن مشخص شود و به میزانی که گوش را نسوزاند، سرد کرده و داخل گوش دو الی سه قطره بچکانید. اگر هوای سرد باعث درد گوش شده است مقداری سیر را داخل روغن زیتون جوشانده و داخل گوش یک قطره بچکانید (ملازهی، ۱۴۰۰: ۸۲).

برگ کلیپوره را با دست نرم می‌کنند و در گوش می‌ریزند (جانب‌الهی، ۱۴۰۰: ۱۳۱).

عفونت گوش

یکی از مشارکت‌کنندگان معتقد هست که برای درمان عفونت گوش نیاز به این اقدام است: «آب پیاز، عرق گلاب و سرکه را به اندازه مساوی مخلوط کرده و سپس دو قطره در گوش بچکانند» (مشارکت‌کننده ۲).

بند کردن وزوز صدای گوش

نمک دریایی را داخل عسل مخلوط کرده و داخل گوش چند قطره بچکاند. آب ریحان به همراه روغن تلخ با هم ترکیب کرده و داخل گوش چند قطره بچکاند. کیسه صفرا (زهره) روباه یا گرگ را با روغن بادام مخلوط کرده در گوش بچکاند (گمشادزهی، ۱۳۹۶: ۱۳۴).

بیمارهای مرتبط با دندان

درد دندان

سیاه‌دانه و تخم پیاز را از هر کدام به اندازه مساوی و لازم نرم کوبیده سپس با هم مخلوط می‌کنند. سپس این مخلوط را در بالای دندانی که درد می‌کند می‌گذارند. انجیر را آرام کوبیده و سپس داخل شیر حل کنید و در هنگام درد بیمار میل کند. مقداری برگ ایشورک را در سایه خشک کرده و سپس بسوزانید. از خاکستر آن هر صبح بر دندان و لثه‌ها را ماساژ دهید. البته در زمان خون‌ریزی دندان‌ها این ترکیب نیز تاثیرگذار است (گمشادزهی، ۱۳۹۶: ۱۴۳).

ریشه کل کشتک را می‌تراشند و به دندان می‌مالند. برگ تازه آن یا اگر خشک شده است را خیس کرده در محل درد

می‌بندند (جانب‌الهی، ۱۴۰۰: ۱۳۱).

درد دندان درآوردن کودکان

آب مغز خرگوش را به خورد کودک بدهند. آب مغز بز را به همراه عسل ترکیب کرده و بر روی لثه کودکان بمالند. عسل و روغن محلی را مخلوط کرده و به لثه‌های کودکان بمالند (ملازهی، ۱۴۰۰: ۹۰).

کم‌خونی

علائم کم‌خونی

کاهش رشد، ضعف ایمنی بدن، ناتوانی در انجام وظایف، تغییر شکل ناخن‌ها، تمایل به خاک‌خواری، عدم تمرکز، ضعف عضلانی، کاهش تنفس، غش کردن، یرقان، رنگ‌پریدگی، خستگی زودرس، سوءهاضمه، رشد غیرعادی استخوان‌ها. گیاهانی که برای کم‌خونی مفید هستند: اسفناج، انگور، خرما، سیب، زردآلو، عدس، توت، نخود سبز، گوجه خام (گمشادزهی، ۱۳۹۶: ۱۷۶).

روش درمان

شیره انگور، شیره خرما و شیره توت از هر کدام یک قاشق مخلوط کرده مصرف گردد. از قرص آهن قوی‌تر است (سلیمی، ۲۰۰۶: ۱۶۵).

یک کیلو جگر بز یا بره را با چاقو ریزه ریزه کرده، سپس یک قاشق غذاخوری نمک را ساییده بر آن بپاشد و ۲۵۰ گرم سرکه به آن اضافه کرده تا ۲ ساعت بماند. سپس یک لیتر آب اضافه کند و خوب به هم زند تا مخلوط گردد. آنگاه صاف کرده در دیگی جوشانده شود تا آب آن خشک گردد. پس از خشک شدن نرم ساییده شود. طریقه مصرف روزانه نصف تا یک قاشق مرباخوری از آن را با آب انار تا چند روز به بیمار بدهند (ملازهی، ۱۴۰۰: ۱۱۳).

درد معده

یکی از مشارکت‌کنندگان برای درمان درد معده می‌گوید:

یک لیتر آب انار ترش و یک لیتر آب نارنج ترش را با هم ترکیب کرده و داخل دیگ ریخته و بعد روی ذغال‌های روشن

بگذاریم تا ترکیب کاملاً یک‌دست شود. هنگام شروع درد معده بیمار، یک لیوان به مریض بدهند (مشارکت‌کننده ۱۸).

شنبلیله را به مقدار لازم کوبیده، بعد به آن سرکه اضافه کنید و هنگام صبح ناشتا و هنگام شب قبل خواب یک قاشق

میل کنید (سلیمی، ۲۰۰۶: ۱۰۰).

روغن محلی و عسل محلی را به یک‌اندازه مخلوط می‌کنیم تا کاملاً یک‌دست شود. بعد و هنگام صبح ناشتا و هنگام شب قبل خواب یک قاشق میل کند (ملازهی، ۱۴۰۰: ۱۱۸). مشارکت‌کننده دیگر، روش دیگری برای درمان پیشنهاد می‌کند: «گل سرخ را به آرامی بکوبید. بعد به آن عسل اضافه کنید و درون یک ظرف شیشه‌ای قرار دهید و آن را به مدت ۱۰ روز جلوی نور خورشید قرار دهید تا کاملاً ترکیب یک‌دست شود. هنگام درد یک قاشق به بیمار بدهید (مشارکت‌کننده ۸)

سرطان

تخم خشخاش سفید، مغز تخم کدو و مغز تخم خربزه هر یک ۱۰ گرم و ناشسته هر یک ۸ گرم، شیره شیرین بیان و ریشه آن هر یک ۶ گرم، صمغ عربی، شکر و گل سرخ هر یک ۵ گرم، صندل سرخ و سفید و زرد هر یک ۳ گرم، تخم کاهو ۱۰۰ گرم، کافور یک گرم و خرچ نگ سوخته پانزده گرم همه را نرم کوبیده تا یک‌دست شود. به اندازه یک قاشق در استکان عرق گل‌گاوزبان ترکیب کرده و تا یک ماه بیمار میل کند. ضمناً این نسخه برای سل و سرفه مفید است (ملازهی، ۱۴۰۰: ۲۱۱). همچنین در ادامه می‌نویسد: برگ گشنیز سبز را در هاون سربی بکوبد سپس به مقدار مساوی آن روغن گل اضافه نماید و با دسته هاون سربی خوب مخلوط کرده بر موضع سرطان تا یک ماه پانسمان کند (همان).

یکی از مشارکت‌کنندگان معتقد است که برای درمان سرطان نیاز به این اقدام است: «برگ کرکاوگ زمانی که گل داده است، در سایه خشک کرده سپس نرم بکوبد. آنگاه در فصل تابستان با عسل مخلوط کرده، روزانه یک قاشق چای‌خوری

مصرف کند و در فصل زمستان در آب جوشانده نیم گرم بخورد» (مشارکت‌کننده ۱).

انواع گاز گرفتگی و نیش‌زدن‌ها

گاز گرفتن سگ

محل گزش سگ را با چاقو زخمی کرده خون را بکشد. سپس نمک و پیاز خام را کوبیده مکرراً ببندد. یا سیر با سرکه نرم کوبیده بر محل گزش بمالند (ملازهی، ۱۴۰۰: ۲۱۲).

گاز گرفتن سگ هار

فلفل قرمز را نرم کوبیده با روغن بر محل گزیدگی ضمد کنند. برگ‌های سبز مولی را کوبیده بر روی زخم ببندند (ملازهی، ۱۴۰۰: ۲۱۲).

گاز گرفتن گربه

پودینه خشک را نرم کوبیده و با آب خیس کند. سپس بر محل گزش ضمد نماید (همان).

گزش مار

بالا تر از محلی که مارگزیده محکم بسته شود و از دور و بر محل گزیدگی خون بکشد یا داغ بدهد. عصاره ریوند ۱۵ گرم، رتیان دو عدد، نوشادر ۳ گرم و پوست فندق هندی ۳۰ گرم تهیه شود. به جز عصاره ریوند، بقیه داروها را کوبیده سپس حبه درست نماید و بر روی حبه‌ها رشته ابریشم پیچیده بر روی ذغال بگذارد تا ابریشم بسوزند (دوا نسوزد). سپس خارج کرده با ریوند حل کرده به صورت قرص و به اندازه قند درست کنند. طریقه مصرف: بعد از هر یک ساعت یک عدد بدهند. فندق هندی، عصاره ریوند از هر یکی مقدار مساوی نرم کوبیده در ظرفی نگهداری کند. موقع نیاز به مقدار یک نخود با روغن مصرف گردد. روزی سه عدد کافی است (همان).

بر موضع مارگزیدگی تیغ زند تا خون آید. سپس تخم تمرهندی را از هم جدا کرده روی سنگی آب زده و تخم تمرهندی را بر سنگ مالیده بر روی زخم بچسپاند تا خود از روی زخم بیفتد. مجدد از آن روی زخم بچسپاند، هرگاه که می‌افتاد و نمی‌چسپید معلوم می‌گردد که زهر تمام شده است (همان). بر موضع مارگزیدگی تیغ بزیند تا خون آید. سپس یک عدد سیر را بسوزانید و آن را روی زخم ببندید (سلیمی، ۲۰۰۶: ۱۶۲).

یکی از مشارکت‌کنندگان معتقد است که: «موضع مارگزیدگی را با چاقوی تمیز برش داده و پوست یک حیوان حلال‌گوشت را بر موضع زخم ببندید. باعث می‌شود که تمام زهر را بکشد» (مشارکت‌کننده ۳). مشارکت‌کننده‌ای هم روش درمان را به این صورت معرفی می‌کند: «مغز هسته انبه را با فلفل سیاه کوبیده و بیمار بخورد» (مشارکت‌کننده ۱).

عقرب‌گزیدگی

درباره عقرب‌گزیدگی طبیبان محلی به این صورت بیان می‌کنند که:

اول با یک چاقوی تمیز پوست را زخمی کرده که خون از آن بیاید. بعد عقرب و نیش عقرب را گرفته و به همراه ایشورک با هم کوبیده و این ترکیب را بر روی زخم بسته و بالای زخم را با پوست یک حیوان حلال‌گوشت ببندید تا زهر را بکشد (مشارکت‌کننده ۹).

یکی دیگر به این صورت توضیح می‌دهد که: «ماهی خشک‌شده را به همراه یک عدد سیر پخته‌شده ترکیب کرده و با روغن زیتون بالای زخم بمالند» (مشارکت‌کننده ۲).

همچنین در برخی از منابع ذکر شده است که موضع گزش را با سرکه بمالد یا گوگرد سرهای کبریت را جمع کرده در آب حل نموده ضمد کند یا شیر کرک را ضمد نمایند (ملازهی، ۱۴۰۰: ۲۱۵). همچنین در منبع دیگری آمده که مقداری گشنیز بخورد و مقداری از آن را هم بر زخم ضمد کند. مغز هسته انبه را کوبیده بر محل گزش عقرب بگذارند، درد برطرف خواهد شد (گمشادزهی، ۱۳۹۶: ۳۲۶).

داغ‌درمانی

در این شیوه بسته به سن بیمار و نوع بیماری از ابزارهای متفاوتی برای داغ کردن بهره گرفته می‌شود. شیوه کار به این صورت است که ابزار مورد نظر را کاملاً داغ کرده و بر روی نقطه‌ای از بدن که درمانگر تشخیص می‌دهد گذاشته و برداشته می‌شود؛ به‌طوری‌که سوختگی واضحی ایجاد نکرده و به اصطلاح درمانگران فقط پوست ترسانده می‌شود. از داغ‌درمانی برای دردهای کمر و پا درد بزرگسالان استفاده می‌شود (ناصری‌نیا و همکاران، ۱۳۹۲). یکی از مشارکت‌کنندگان که تجارب زیادی در داغ کردن بیماران دارد به این صورت درباره این روش درمانی توضیح می‌دهد:

بیماران زیادی که بیشتر آنها پا درد داشتند به من مراجعه کرده‌اند و آن قسمتی که درد شدیدی داشتند را مشخص کردند. بعد با یک ابزاری که همانند تیغه آهنی باشد در همان بخش از پا که درد داشته، داغ کرده و در مدت کوتاهی با کاهش شدید درد مواجه شدند و بسیاری از آنها هم کاملاً مداوا می‌شدند (مشارکت‌کننده ۶)

حجامت (کانت)^۱

یکی دیگر از روش‌های طب سنتی که با دین هم آمیخته شده، حجامت است، که در زبان محلی به آن «کانت» گفته می‌شود؛ چون در گذشته از شاخ حیوانات برای مکیدن خون استفاده می‌شد و در زیان بلوچی به شاخ حیوانات، کانت گفته می‌شود. این طب سنتی هم برای درمان و هم برای پیشگیری از بیماری استفاده می‌شود. در این روش محل‌های خاصی از بدن را برش کم‌عمق زده و با وسیله‌ای نظیر «پوار»^۲ ساکشن می‌کنند (در قدیم از شاخ گاو و گاو میش استفاده می‌شد). در برخی نقاط و برای ایجاد خلا و در نتیجه کشش خون به بیرون از بدن از یک لیوان استوانه‌ای استفاده می‌شود. ابتدا یک تکه خمیر بر روی محل گذاشته می‌شود و بعد یک پنبه را آتش زده و بر روی خمیر می‌گذارند و سپس لیوان را وارونه بر روی آن قرار می‌دهند. با خاموش شدن آتش و اتمام اکسیژن موجود، خلا ایجاد شده و خون به داخل لیوان وارد می‌شود. معمولاً حجامت در روزهای خاصی از ماه و هفته انجام می‌شود و در بعضی روزها ممنوعیت دارد (ناصری‌نیا و همکاران، ۱۳۹۲). یکی از مشارکت‌کنندگان درباره حجامت و اینکه حجامت در چه روزهای انجام شود می‌گوید: «حجامت معمولاً پیشنهاد می‌شود که در روزه‌های دوشنبه، سه‌شنبه و پنج‌شنبه انجام شود و در روزهای هفدهم، نوزدهم و بیست و یکم هر ماه هم بهتر هست انجام شود» (مشارکت‌کننده ۵).

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش که بر اساس رویکرد انسان‌شناختی و بهره‌گیری از روش خودمردم‌نگاری و مشاهده مشارکتی در مکران به دست آمده است، نشان می‌دهد که طب سنتی در میان قوم بلوچ نه صرفاً یک مجموعه از تکنیک‌های درمانی، بلکه نظامی معنادار از دانش، باور و کنش است که در بستر فرهنگ، اقلیم و تاریخ این منطقه شکل گرفته و بازتولید شده است. از منظر انسان‌شناختی، آنچه در این پژوهش مشهود است، پیوند عمیق میان «ادراک از بدن و بیماری» و «دانش بومی از محیط طبیعی» است؛ به‌طوری‌که جامعه محلی ارتباط و مراوده زیادی با طبیعت پیرامونی برقرار کرده و شناخت مطلوبی از آن کسب کرده است. این شناخت منجر به شکل‌گیری نوعی دانش عامه و دانش بومی شده است که این دانش بومی تجویز کننده نوع خاصی از درمان با توجه به تنوع گیاهان دارویی و همچنین با توجه به عضو درگیر بیمار شده است. برای نمونه، درمان سردرد بر اساس گرم یا سرد بودن مزاج بیمار به دو شیوه کاملاً متفاوت تجویز می‌شود: در سردرد گرم، ترکیب گشنیز و کافور بر شقیقه مالیده می‌شود، حال آنکه در سردرد سرد، ریشه بیدانجیر با زنجبیل به کار می‌رود. در سطح روش‌های درمانی، افزون بر گیاه‌درمانی، شیوه‌های بدنی‌محوری چون داغ‌درمانی (برای دردهای کمر و پا) و حجامت (با نام محلی

1- KONTE

۲- نوعی وسیله آزمایشگاهی برای مکیدن خون

«کانت» رواج دارد. اما شاید مهم‌ترین یافته، مستندسازی «فیزیوتراپی بلوچی» برای درمان فلج پس از سکته است: روشی ترکیبی که در آن بیمار بر روی بستری از خاکستر داغ و لایه‌ای از گیاهان دارویی (استبرق، آویشن، ریحان، ایشورک و غیره) قرار می‌گیرد تا با تعریق عمیق، رگ‌های مسدودشده باز شوند.

این یافته مؤید آن است که طب سنتی در مکران همچون بسیاری از جوامع بومی دیگر، بازتابی از جهان‌بینی خاصی است که در آن انسان، طبیعت و فراطبیعت در شبکه‌ای از معانی به هم متصل می‌شوند. این پیوند بین طبیعت با جامعه نشان‌دهنده این وضعیت است که افراد بومی شناخت و ارتباط مطلوبی با طبیعت پیرامونی خود داشته‌اند و ظرفیت‌های آنرا به خوبی شناسانده و آن را برای التیام دردهای خود استفاده می‌کنند. از سوی دیگر می‌توان گفت که طبیعت پیرامونی و تنوع زیاد انواع گیاهان خودرو سبب شده است هر آنچه که نیازمندی آنها باشد را تامین کرده و آنها را بی‌نیاز کرده است. این پیوند ناگسستنی نشان می‌دهد که افراد بومی جامعه برای التیام نیازها و شفای بیماری‌های خود به طبیعت پیرامونی خودشان مراجعه می‌کنند. از سوی دیگر با توجه به اینکه طبیعت پیرامونی از تنوع و ظرفیت‌های زیادی برخوردار است، نیازمندی‌های اهالی و افراد بومی جامعه در سطح مطلوبی تامین می‌کند. بنابراین جامعه محلی و افراد بومی، به‌ویژه کسانی که تجارب و شناخت کافی نسبت به محیط پیرامونی و درک مطلوبی از انواع گیاهان دارند، طبیعت پیرامونی خود را التیام‌بخش بیماری‌ها و رنج‌های خودشان می‌دانند. بر این اساس جامعه محلی، طبیعت پیرامونی خود را به‌عنوان یک درمانگاه زیستی می‌دانند که برای درمان بیماری به آن مراجعه می‌کنند.

یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌های قوم بلوچ و به‌طور کلی اقوام ایرانی در حوزه طب سنتی، تنوع و غنای دانش گیاه‌درمانی مبتنی بر بسترهای جغرافیایی و اقلیمی متفاوت است. همان‌گونه که یافته‌های این پژوهش نشان داد، مکران میزبان گونه‌های متعدد گیاهی با خواص درمانی متنوع است. این تنوع مکانی، به تنوع روش‌های تشخیص و درمان انجامیده است؛ به نحوی که برای بیماری واحدی مانند سردرد، بسته به گرم یا سرد بودن مزاج بیمار و نیز دسترسی به گیاهان خاص هر منطقه، نسخه‌های متفاوتی تجویز می‌شود. این ویژگی نشان‌دهنده انعطاف‌پذیری و سازگاری بالای دانش بومی با شرایط محیطی است و همچنین نشان‌دهنده این است که جامعه محلی ارتباط و شناخت مطلوبی از محیط پیرامونی داشته است.

در مقایسه با پیشینه‌های پژوهش، یافته‌های حاضر هم‌سو با مطالعه دیده‌ور و همکاران (۱۴۰۰) است که بیشترین کاربرد گیاهان دارویی در بلوچستان را در درمان بیماری‌های گوارشی (۶/۲۹ درصد) گزارش کرده‌اند؛ هرچند پژوهش حاضر طیف گسترده‌تری از بیماری‌ها از جمله فلج عصب صورت، سرطان و گازگرفتگی‌های مختلف را نیز پوشش می‌دهد که نشان از جامعیت دانش درمانی حکیمان بلوچ دارد. همچنین یافته‌های این پژوهش، برخلاف پژوهش فلاح حسینی و همکاران (۱۴۰۴) که عمدتاً بر گیاهان خاصی مانند شیرین‌بیان و آویشن برای بیماری‌های تنفسی تأکید داشتند، نشان می‌دهد که طب سنتی بلوچستان از ترکیبات پیچیده و بعضاً چندده ماده‌ای مانند نسخه سرطان (با ۱۵ ماده مؤثره) بهره می‌برد که حاکی از سطح بالایی از تخصص و تجربه در میان حکیمان این منطقه است. در عین حال، پژوهش حاضر از نظر روش‌شناختی با مطالعاتی مانند سلیمی و نادری (۱۴۰۰) که بر نقش طب سنتی در بحران‌ها تأکید داشتند، هم‌سو است. این پژوهش، برخلاف مطالعات صرفاً گیاه‌شناختی مانند گنجعلی و خاک‌سفیدی (۱۳۹۴)، به فهم بومیان از بیماری و درمان نیز توجه دارد.

از منظر انسان‌شناختی، شناخت طب سنتی در مکران نشان می‌دهد که افراد در گذشته چگونه از ظرفیت‌های محیط پیرامون خود برای بقا، سلامت و کاهش رنج استفاده می‌کرده‌اند. روش‌هایی نظیر «فیزیوتراپی بلوچی» برای درمان فلج ناشی از سکته که ترکیبی از حرارت خاکستر، گیاهان دارویی و استراحت بر بستر گرمایی است، نمادی از نبوغ بشر در مواجهه با محدودیت‌هاست. زمانی که امکانات پزشکی مدرن در دسترس نبوده، مردم با مشاهده دقیق طبیعت، ارتباط و مراوده با طبیعت پیرامونی، شناخت ظرفیت‌های محیط پیرامونی، شکل‌گیری نوعی دانش عامه و بومی نسبت به محیط پیرامونی و انتقال تجربیات بین‌نسلی، به دانشی دست یافته‌اند که در بسیاری از موارد کارایی خود را حفظ کرده است. این دانش نه تنها

گواهی بر هوشمندی بشر در بهره‌گیری از منابع طبیعی است، بلکه نشان می‌دهد که درمان همواره یک امر صرفاً بیولوژیک نبوده، بلکه در بستر اجتماعی-فرهنگی معنا می‌یافته است.

در جمع‌بندی می‌توان گفت که طب سنتی منطقه مکران یک نظام دانش زنده و پویاست که با وجود گسترش پزشکی مدرن، همچنان در میان اقشار سنتی و روستایی منطقه کاربرد دارد. این نظام دانش، پیوندی ناگسستنی با هویت فرهنگی، زبان و باورهای قوم بلوچ دارد. بر این اساس می‌توان گفت که جایگاه اجتماعی حکیمان محلی فراتر از یک درمانگر صرف است؛ آنان حافظان حافظه جمعی و واسطه‌های میان دانش نسلی و نیازهای روزمره مردم به شمار می‌روند. همچنین می‌توان گفت که سنت‌ها و تابوهای مرتبط با درمان -مانند تنها گذاشتن بیمار مبتلا به «باد» (فلج عصب صورت) در اتاقی با نور کم و پرهیز از دود اسفند، یا محدودیت ملاقات‌کنندگان در طول دوره درمان- نشان می‌دهد که فرایند درمان صرفاً یک کنش بیولوژیک نیست، بلکه عرصه‌ای برای بازتولید هنجارها، باورهای دینی و روابط اجتماعی است و نشان‌دهنده پیوندهای فرهنگی با فرایند درمان می‌باشد.

دانش بومی و طب سنتی در این منطقه با چالش‌هایی نظیر شفاهی بودن، نبود مستندنگاری نظام‌مند، کمیابی گیاهان دارویی و سوءاستفاده‌های سودجویانه، بقای این میراث گران‌بها را تهدید می‌کند. از منظر انسان‌شناختی، ضروری است پیش از نابودی کامل این دانش، برنامه‌های مستندسازی و احیای آن با مشارکت خود جوامع محلی و طبیبان سنتی و بومی طراحی و اجرا شود. همچنین لازم است با تفکیک دانش تجربی اثربخش از باورهای خرافی و ارتقای آگاهی عمومی، از این گنجینه فرهنگی در خدمت نظام سلامت بهره گرفته شود.

منابع:

- امراللهی جلال‌آبادی، امیررضا؛ فروزه، محمدرحیم؛ بارانی، حسین؛ یگانه، حسن (۱۴۰۱). دانش بومی تهیه خوراک‌های محلی از گیاهان خودرو مرتعی (مطالعه موردی: محلیان مراتع گوگر). *پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران*، ۱۲(۲)، ۴۸-۲۷. doi: 10.22059/ijar.2023.350804.459779
- امیدی نوبیجار، مائده؛ بارانی، حسین؛ فروزه، محمدرحیم؛ عابدی سروستانی، احمد (۱۴۰۳). پژوهشی در مردم‌نگاری درمان‌های سنتی، مورد مطالعه: نظام‌های بهره‌برداری متکی بر مرتع و جنگل. *مرتع و آبخیزداری*، 449-469، 77(4). doi: 10.22059/jrwm.2024.375095.1756
- براهوئی، منصور؛ سابکی، ابراهیم؛ ریسی، محمداسلم؛ رسولی‌زاده، منیراحمد (۱۴۰۳). مطالعه اتنوبوتانی و کاربرد سنتی برخی گیاهان دارویی شهرستان ایرانشهر. *فناوری و گیاهان دارویی ایران*، ۶(۱)، ۳۲-۴۳. doi: 10.22092/mpt.2024.366336.1162
- جانب‌اللهی، محمدسعید (۱۴۰۵). بررسی چشم‌پزشکی سنتی (کحالی) در ایران. *پژوهش‌های زیست قوم‌شناسی و توسعه پایدار*، ۲(۱)، در حال انتشار. doi: 10.22034/jresd.2026.566423.1011
- جانب‌اللهی، محمدسعید (۱۴۰۰). مقالاتی در زمینه قوم‌شناسی بلوچ، ج ۱، تهران: موسسه آبی پاریسی، انتشارات پل فیروزه.
- دیده‌ور، مریم؛ عبادی، محمدتقی؛ حسن بارانی، معصومه؛ رحیمی، روجا (۱۴۰۰). مطالعه دانش بومی و مصارف سنتی برخی از گیاهان دارویی در منطقه بلوچستان ایران. *طب سنتی اسلام و ایران*، ۱۲(۳): ۲۳۳-۲۴۶.
- رستمی، محمد مهدی (۱۳۹۶). *هزار و یک درمان با عرقیات و روغن گیاهی*. بازنگری علی رستمی چافی، ج ۱، چاپ ۲، قم: نشر گوهر ماندگار.
- سعیدی گراغانی، حمید رضا؛ ارزانی، حسین؛ قربانی، مهدی؛ جهانبخش گروهی، نسیم (۱۳۹۵). تحلیل ساختار اجتماعی و دانش بومی ایل محمدی سلیمانی شهرستان جیرفت. *مرتع*، ۱۰(۱): ۱۰۹-۱۲۳.
- سلیمی، دادالرحمن (۲۰۰۶). *تهلگانی همپان*، ج ۱، گوادر: نشر پیشکان.
- سلیمی، مینو؛ نادری، احمد (۱۴۰۰). مطالعه انسان‌شناختی نقش طب سنتی در زمان فاجعه (مطالعه موردی زلزله سرپل‌ذهاب). *پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران*، ۱۱(۱)، ۱۸۱-۲۰۸. doi: 10.22059/ijar.2022.333896.459714

- فلاح حسینی، حسن؛ جاسمی، اقبال؛ صابری، مهدی؛ قلی‌بیکیان، محمدرضا؛ فروتن، بهزاد (۱۴۰۴). مروری بر گیاهان دارویی مورد استفاده در درمان بیماری‌های تنفسی در طب سنتی ایران. پژوهش‌های پیشرفته در گیاهان دارویی، ۱۲(۱)، ۱-۱۶. doi: 10.30479/arm.2024.18198.1007
- ملازهی، محمدعمر (۱۴۰۰). /رمغان طب سنتی سوغات برادران. ترجمه ابوسعید عبدالناصر گمشادزهی، ج ۱، چاپ جدید، سراوان: نشر سروچ.
- میرزائی، حسین (۱۴۰۱). غذا به‌مثابه متن فرهنگی؛ مردم‌نگاری فرهنگ بومی خوراک در شهرستان بابل. پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، ۱۲(۲)، ۸۵-۱۰۱. doi: 10.22059/ijar.2023.355631.459803
- گمشادزهی، ابوسعید عبدالناصر (۱۳۹۶). شفاء گیاهی. ج ۱، چاپ ۲، سراوان: نشر سروچ
- گنجعلی، علیرضا؛ خاک‌سفیدی، عباس (۱۳۹۴). شناسایی برخی گونه‌های گیاهان دارویی شهرستان زابل (استان سیستان و بلوچستان) و کاربرد آن‌ها در طب سنتی. طب سنتی اسلام و ایران، ۶(۱): ۹۶-۸۹.
- ناصری‌نیا، محمدرضا؛ ناظریان، نورمحمد؛ ناصری‌نیا، ایمان (۱۳۹۲). بررسی انواع درمان‌های سنتی رایج در بلوچستان و سیستان. طب سنتی اسلام و ایران. ۴(۱): ۶۶-۵۵.
- نقوی، اعظم؛ محمدی، اسماعیل (۱۳۹۴). خودمردم‌نگاری، شیوه پژوهشی نوین در توان‌بخشی و سلامت. پژوهش در علوم توان‌بخشی. ۱۱(۶): ۴۲۴-۴۱۸.

References

- Abbas, B.; Al.Qarawi, A.A.; Al.Hawas, A. (2002). "The ethnoveterinary knowledge and practice of traditional healers in Qassim Region, Saudi Arabia". *Journal of Arid Environments*, 50: 367-379.
- Amrollahi Jalalabadi, A.; Forouzeh, M. R.; barani, H.; Yeganeh, H. (2022). Indigenous Knowledge of Preparing Local Foods from Rangeland Wild Plants (Case study: Locals of Googhar Rangelands). *Iranian Journal of Anthropological Research*, 12(2), 27-48. (in Persian). doi: 10.22059/ijar.2023.350804.459779
- Barahouei, M. (2024). Study of Ethnobotany and Traditional Use of Some Medicinal Plants in Iranshahr County. *Technology of Medicinal and Aromatic Plants of Iran*, 6(1), 43-32. (in Persian). doi: 10.22092/mpt.2024.366336.1162
- Didehvar, M.; Ebadi, M.; Hasanbarani, M; Rahimi, R. (2021). Study of indigenous knowledge and traditional uses of some medicinal plants in Baluchestan region of Iran. *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine*, 12 (3):233-246(in Persian). URL: <http://jiitm.ir/article-1-1416-fa.html>
- Ellis, C. (2004). *The ethnographic I: A methodological novel about autoethnography*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Fallah Huseini, H.; , Jasemi, E.; Saberi, M.; Gholibekian, M.; Foroutan, B. (2025). A review of medicinal plants used in the treatment of respiratory diseases in Iranian traditional medicine. *Advanced Research in Medicinal Plants*, 2(1), 1-16. (in Persian). doi: 10.30479/arm.2024.18198.1007
- Gamshadzehi, A. A. (2017). *Herbal Healing* (Vol. 1, 2nd ed.). Saravan: Soroush Publications. (in Persian).
- Ganjali A.; Khaksafidi, A. (2015). Identification of Some pharmaceutical plant species in Zabol (Iran, Sistan and Baluchistan province) and Their application in traditional medicine. *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine*, 6 (1) :89-96 (in Persian). URL: <http://jiitm.ir/article-1-467-fa.html>
- Janebollahi, M.S. (2026). Traditional Ophthalmology (Kahali). (e242517). *Research in Ethnobiology and Sustainable Development*, 1(2), in process (in Persian). doi: 10.22034/jresd.2026.566423.1011

- Janbollahi, M. S. (2021). *Articles on Baloch Ethnography* (Vol. 1). Tehran: Aabi-e-Parsi Institute, Pol-e-Firouzeh Publications. (in Persian).
- Maréchal, G. (2010). Autoethnography. In Albert J.; Mills, G.D.; Elden, W. (Eds.). *Encyclopedia of case study research* (Vol. 2, pp. 43-45). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Masresha Wassie, S.; Lisanework Aragie, L.; Wasie Taye, B.; Bantie Mekonnen, L. (2015). *Knowledge, Attitude, and Utilization of Traditional Medicine among the Communities of Merawi Town, Northwest Ethiopia: A Cross-Sectional Study*. Hindawi Publishing Corporation.
- Mirzaei, H. (2022). Food as a Cultural Text Ethnography of Local Food Culture in Babol City. *Iranian Journal of Anthropological Research*, 12(2), 85-101. (in Persian). doi: 10.22059/ijar.2023.355631.459803
- Mollazehi, M. O. (2021). *The Gift of Traditional Medicine: The Brothers' Souvenir* (A. A. Gamshadze, Trans., Vol. 1, New ed.). Saravan: Sorouch Publications. (in Persian).
- Mussarat, S.; Ali, R.; Ali, Sh.; Mothana, R.A.; Ullah, R.; Adnan, M. (2021). Medicinal Animals and Plants as Alternative and Complementary Medicine in Southern Regions of Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan. *Medicinal Animals and Plants as Alternative Medicine*, 12: 1-17.
- Naghavi, A.; Mohammadi, E. (2016). Abstract Autoethnography: A New Research Method in Health and Rehabilitation Studies (The First Part). *Journal of Research in Rehabilitation Sciences*, 11(6), 418-424. (in Persian). doi: 10.22122/jrrs.v11i6.2558
- Naserinia M, Nazerian N, Naserinia E(20013). A Survey on Current Traditional Treatment in Sistan & Balochistan province of Iran. *jiitm*; 4 (1) :55-66. (in Persian). URL: <http://jiitm.ir/article-1-244-fa.html>
- Omidi nowbijar, M.; Barani, H.; Forouzeh, M. R.; Abedi Sarvestani, A. (2024). A research on the ethnography of traditional treatments, Case study: exploitation systems based rangeland and forest ecosystem.. *Journal of Range and Watershed Managment*, 77(4), 449-469. (in Persian).doi: 10.22059/jrwm.2024.375095.1756
- Raskshapal, S.; Surrenderap, R.; Deepmalasingh, R.; Rakeshpandy, A. (2011). Medicinal plant coleus foe slohlee brig plomtsindia. *Horticulture*. 3(1): 29-37.
- Raeiszadeh, M.; Ebrahimpour, N.; Iranpour, M.; Mehrabani, M.; Mehrabani, M.; Kordestani, Z.; Mehrbani, M. (2021). Herbal, Animal and Mineral Remedies in Burn Wound: a review of Persian Traditional Medicine literature. *Journal of Kerman University of Medical Sciences*. 28(5): 520-538.
- Rostami, M. M. (2017). *One Thousand and One Treatments with Herbal Distillates and Plant Oils*. (Vol. 1, 2nd ed.). Qom: Gohar-e Mandegar Publications. (in Persian).
- Saeidi Garaghani, H.; Arzani, H.; Ghorbani, M.; Jahanbakh Goroohi, N. (2016). Analysis of social structure and indigenous knowledge of Mohammad Soleimani's nomads in Jiroft County. *Rangeland*, 10(1): 109-123. (in Persian). URL: <http://rangelandsrm.ir/article-1-339-fa.html>
- Salimi, M.; Naderi, A. (2021). Anthropological Study of the Role of Traditional Medicine in Disaster (Case Study of the Sarpol-e Zahab Earthquake). *Iranian Journal of Anthropological Research*, 11(1), 181-208. (in Persian). doi: 10.22059/ijar.2022.333896.459714